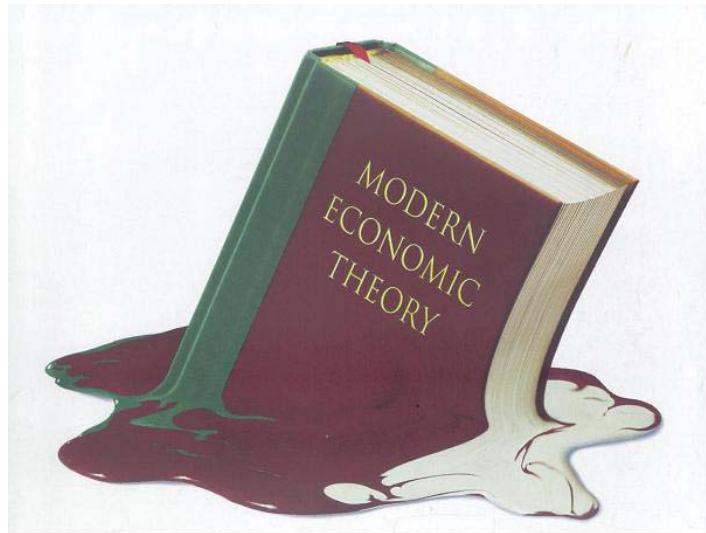

Kiss Károly

A közgazdaságtan esendősége

(és mihaszna válság idején)

Készült a Stratégiai Kutatóintézet megbízásából

Budapest 2011 március

E tanulmány *nem* arról szól, hogy hogyan tört ki a válság, milyen téves intézkedések okozták, mivel járt és mit tettek és tesznek az egyes kormányok és nemzetközi szervezetek a leküzdésére és milyen megelőző intézkedéseket hoznak. (Ezek a fejlemények többnyire ismertek; a dolgozatban is szerepelnek, de háttérként.) Azt vizsgálom meg, hogy milyen *gazdaságelméleti* alapokon fejlődött ki a 2007 óta tartó válság, milyen *gazdaságelméleti* keretek között értelmezhető és hatására milyen változások történnek a *gazdaságelméletben*. Mi a súlya a gazdaságpolitikai hibáknak és az elméleti alapállásnak? Egyáltalán, téves gazdaságelméleti alapok okozzák a válságot, gazdaságpolitikai hibák, vagy az természetes jelenség? Vagy mind a három tényező. Arról lenne szó, hogy a közgazdaságtudomány még nem nőtt fel odáig, hogy képes legyen a válságok megelőzésére, vagy azok kialakulását nem lehet megakadályozni? De még az előrejelzésre sem képes? (Esetleg ezt nem is tartja feladatának?)

Tanulmányomat nem azzal az ambícióval írom, hogy áttekintsem a kérdés gazdaságfilozófiai szakirodalmát; a jelenlegi válság és előzményeinek gazdaságelméleti fejleményeit mutatom be.

Az elemzésben *J.M. Keynes* nézetei központi szerepet játszanak, hiszen a mindeddig legnagyobb gazdasági válságra az ő receptje adta a megoldást, és a mostanit is az ő javaslatainak szellemében kezelik. Helye, szerepe a közgazdaságtan jövőjében azonban már nem annyira biztos.

A közgazdasági elméletek és a makroökonómia, mint tiszta tudományok terén nem vagyok eléggé járatos, ezért a témát nem önmagában, hanem a gazdasági folyamatokkal és a gazdaságpolitikával összefüggésben tárgyalom, de az elemzés fő dimenziója mégis a *gazdaságelmélet*.

A címet részben oroztam, Vincze Jánostól. (Lásd az irodalomjegyzékben.)

RÖVID ÖSSZEGZÉS

Az ember azt hinné – még ha közgazdász is -, hogy a hegeli triád a közgazdaságtanra is érvényes: a régi eszmék érvényüket veszítik, ellentmondásba kerülnek a változó világgal, újak jelennek meg és kialakul valamifajta szintézis közöttük. A közgazdaságtanban viszont mintha körbe-körbe járnánk, nincs spirálmozgás, nincs felemelkedés. A '70-es, '80-as évek fordulóján szinte brutálisan törtek elő a meghaladottnak hitt szabadpiaci kapitalizmus eszméi. Harminc évig tartó regnálásukat az is megerősítette, hogy a sokak által alternatívának hitt szocialista tervgazdálkodás megbukott. A jelenlegi válság kezelése pedig teljesen az azt megelőző régi keynesizmus receptje szerint történik, a közgazdaságtan semmi újat nem tud felmutatni, az elmúlt harminc évben semmilyen előrehaladás nem történt e téren. (Tézis, antitézis, tézis...?)

A Financial Times 2009 március-április-májusi számaiban a „The Future of Capitalism” címen megjelent cikksorozat neves közgazdász-szerzői gyakran kifejezték aggályukat, hogy a válság kezelése után remélhetőleg nem jön vissza a keynesista gazdaságpolitikai gyakorlat és a korporatizmus. De akkor mi fog visszajönni? Ez az, amivel a közgazdaságtan alapvetően adós maradt mindmáig. Ezt az evidenciának tűnő véleményt azonban nem mindenki osztja. David Colander, az egyik legismertebb és legtöbbet idézett amerikai közgazdász szerint a közgazdaságtan – legalább is a dolgok mai állása szerint – a közgazdaságtanért van, tehát nem kérhető rajta számon, hogy mennyire használható a gyakorlati gazdaságpolitikában és az előtekintésben. Ha azt szeretnénk, hogy a közgazdaságtannak legyen valami köze a valósághoz, akkor meg kell változtatni művelésének intézményi kereteit és feltételeit.

Az elmúlt harminc év közgazdaságtana mikroszinten arra a feltevésre épült, hogy a gazdasági szereplők racionálisan döntenek, a piacok „teljesek” és hatékonyak, az árakban minden szükséges információ összpontosul. Ezek alapján építették fel a kudarcot vallott makrogazdasági modelleket is, melyek a hatékonysági paradigmából kiindulva még a válság lehetőségével sem számoltak. A másodlagos jelzáloghitel válság kialakulását végső soron az okozta, hogy egyik alapfeltételezés sem bizonyult igaznak. Az emberek nem viselkednek racionálisan és az árak nem fejeznek ki minden szükséges információt. Úgy azonban nem alkotható makromodell, ha a szereplők mindegyike másképpen viselkedik; ahhoz a sztenderdizálásukra lenne szükség... Mivel az alap-feltételezések megbuktak, mikroszinten a viselkedési közgazdaságtan megerősödése várható (azaz az egyes szereplők eltérő viselkedésének a vizsgálata és figyelembe vétele). Ilyen alapokon azonban átfogó, mindenre kiterjedő makromodellek építése nem csak gyakorlatilag, elvileg is lehetetlennek tűnik. A modern fizikával való összevetésben a közgazdaságtan makro-szinten Bohr és Heisenberg kvantummechanikájához, semmint a determinisztikus relativitáselméletéhez hasonlítható, ezért eleve kudarcra volt ítélve, hogy a makro-közgazdászok az utóbbi mintájára törekedtek egységes modelleket felépíteni. A közgazdaságtannak aggregált modellek építése és a kívánt jövő modellezése helyett be kell érnie azzal a lehetőséggel, hogy az informatika lehetővé teszi számtalan variáns szimulálását és lejátszását, s így ismertté válhatnak e kitalált változatok következményei. (De hogy melyik válik valósággá, az nem.)

Vizsont kezd terjedni a gazdaságot és szereplőit ökoszisztémának tekintő felfogás, mikor az egyéni sajátosságok és a többi szereplőhöz, elemhez való viszony a meghatározó a rendszer működése szempontjából és a versenyt és következményeit a darwini evolúcióhoz és a természetes szelekcióhoz hasonlítják. Istennek e nagy állatkertjében azonban a legfontosabb

szereplők (bankok, pénzintézetek, hedge-fundok, stb.) féltve őrzik terveiket, s anélkül viselkedésük, viszonyuk a többi szereplőhöz nehezen modellezhető. Ezek a tapogatózások még igen messze vannak attól, hogy gazdaságpolitikai döntések vagy elemzés keretétől szolgáljanak; egyelőre csak mint érdekes ötlet jelennek meg.

A pénzügyi szektor „túlkapásaiból” kifejlődő válságra a természetes reagálás a szektor szabályozására és visszaszorítására irányuló törekvések. Ugyanakkor figyelemre méltó Robert Shiller véleménye, miszerint a pénzügyi „újítások” és a derivatívák nem szoríthatók vissza, ezért a közgazdaságtannak és a gazdaságpolitikának együtt kell élni velük és meg kell tanulni felhasználni őket.

Ezen túl általános az a vélemény, hogy a kapitalizmus-modellek versengéséből – a válságnak köszönhetően – az ázsiai modell fog győztesen kikerülni az angolszászal szemben. Ez a reálgazdaság súlyának megnövekedését és a bankok kézben tartását jelenti, s az állam jelentősebb szerepét (ami a közgazdász-társadalom javát már most borzongó félelemmel tölti el). A modell-sajátosságokon kívül szerepet játszik ebben az is, hogy a nyugati kapitalizmus megfárad, előregszik, s a fölös tőkét inkább járadékot hozó forrásokba fekteti, miközben a dinamikus és fiatal ázsiai kapitalizmus inkább a kockázatos vállalkozásokat kedveli. De az amerikai kapitalizmus innovációs és tőketermelő képessége továbbra is meg fog maradni.

Amartya Sen modellje a piac + bizalom + intézményi sokszínűség elemeiből épül fel, ahol a tranzakciókat a piacon kívül más intézmények is képesek ellátni. Ez önmagában koherens, de valahogy a nyugati világ számára túl idealistának (azaz megvalósíthatatlannak) tűnik. (És attól tartok, az ázsiai kapitalizmusoknak is.)

Mivel a közgazdaságtan a válságok megelőzésére vagy leküzdésére nem produkált használható új elméletet –, és legjelesebb művelői szerint ez nem is várható el – állapotát a körbenjárással, de még pontosabban az ingamozgással írhatjuk le. Úgy tűnik, hogy a szabadabb piac és a szigorúbb szabályozás két véglete között futja be több évtizedig tartó kilengéseit. És hogy mitől leng az inga? És miért nem állapodik meg? Az okot nevezhetjük információ-hiánynak, vagy bizonytalanságnak és bizalmatlanságnak, melyből következik Keynes „likviditás-preferenciája” és az elégtelen kereslet, majd a válság és összeroppanás. De végső soron úgy ő, mint mások (pl. Rubin, Shiller) mindezt állati ösztöneinkkel hozzák kapcsolatba. Ebből a felfogásból kiindulva következik az állam beavatkozásának szükségessége, de a viselkedési közgazdaságtannak jutó nagyobb szerep is.

A bődületes informatikai robbanás korszakában fel kell tennünk a kérdést: nem elégíthető-e ki általa a gazdaság információigénye? Én magam – elnézést e blaszfémiáért – az internetet már mai szintjén is A Mindenhatónak (de legalább is A Mindentudónak) nevezem. És akkor még nem is számoltunk azzal, hogy már a látótérbe került a kvantumkomputér, melynek sebessége állítólag 53 milliárdszor (!) gyorsabb lesz a Pentium 3-énál, és a csigalassúságú digitális technikához képest „a kvantumrészek közötti nem lokális mozgás sebessége gyorsabb a fénynél” – mondják az elméleti fizikusok.¹ Ő már minden titkok tudója lesz. Ha azonban belegondolunk abba, hogy viselkedésünket, döntéseinket mi határozza meg, hogyan alakulnak ki (pl. alkalmanként egyik pillanatról a másikra, ötletszerűen), még a fentiekre tekintettel sem valószínű egy olyan makromodell megalkotása, mely le tudná győzni az eredendő információhiányt. Tehát marad a bizonytalanság.

¹ Pl. Héjjas István.

David Colander szerint a válság leküzdése után is a *mainstream* fog folytatódni.

Hasonlóan izgalmas kérdés, hogy mit hoz majd a jövő a reálfolyamatok szintjén? Az IMF adatai szerint 2007 és 2014 között 25%-kal nő a legfejlettebb országok GDP-hez mért eladósodása. A világ jelenlegi adósságállománya 82 ezer milliárd dollár, szemben a WGP (a világ össz-GDP-je) 2009-es 58 ezer milliárd dolláros összegével. Ez szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a gazdag országokat. Őket a görög tragédia fenyegeti, miközben a dinamikus feltörekvő gazdaságok a tévedések vígjátékát próbálják színre vinni.² A jó megoldás a gazdasági növekedés lenne; egy másik variáció, az adósság elinflálása szándékolt gazdaságpolitikával nehezen kivitelezhető. De mi ez ahhoz képest, amit a nyugati világ előregedése jelent majd! A század közepére a mostani világgazdasági válság költsége ennek legfeljebb csak 5%-a lesz.”³ Az amerikai háztartások eladósodása miatt Kína gazdasági expanzióját majd a saját belső piacára kell, hogy alapozza, de középosztályának kifejlődése és lakosságának előregedése miatt világgazdasági vezető szerepe kétségesnek látszik.

A gazdasági válságnál, az azt követő eladósodásnál, de még az előregedésnél is sokkal súlyosabb problémának ígérkezik a globális ökológiai és a klímaválság. James Lovelock szerint a század végére a klímaválságot fél, de legfeljebb ha egy milliárd ember fogja túlélni, mivel hatásai egy globális nukleáris háborúéhoz lesznek hasonlatosak. A lassan kifejlődő és hosszú távon ható problémák kezelésére azonban sem az egyes ember, sem a kormányok, sem a főáramú közgazdaságtan nem alkalmas, ugyanis diszkontáljuk a jövőt. Ezért hiába áll tettekre szelven rendelkezésünkre az ökológiai közgazdaságtan, azt nem alkalmazzuk. Ha a Föld egy bank lenne, már rég megmentették volna – mondják a Greenpeace-esek.

² Daniel Gross hasonlata. Newsweek Special Edition 2011.

³ Cook & Briscoe, FT April 2 2009.

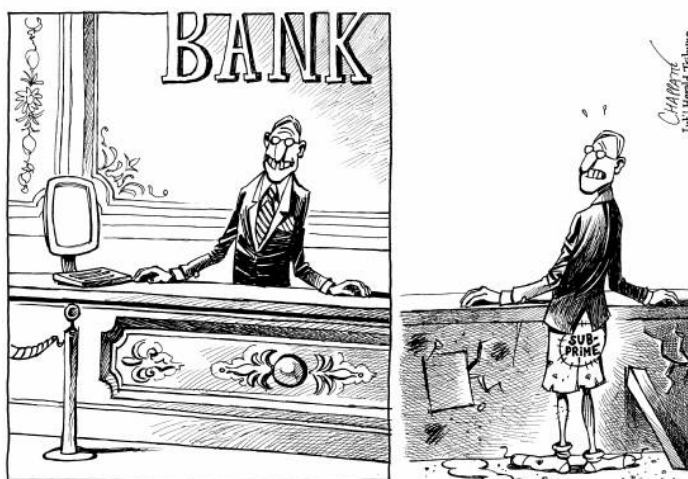
Tartalom

Bevezető kérdések és elemzési keretek.....	7
I. A 2008-as válság jellege és okai	9
Ciklikus túltermelési válság, vagy valami más?	9
Rubin: a piacok hajlamosak elmenni a végletekig.....	10
Kilengések.....	11
Mit mond a főfelelős?	13
White, Greenspan szürke ellenfele.....	14
Kockázatkezelés	17
Moralizálás	17
A baloldali magyarázat.....	18
Elvakult piacpártiak.....	19
II. Keynes és a válságok (gazdaságelmélet).....	20
Válságelméletek dióhéjban	20
Keynes az elégtelen kereslet okairól	20
Információhiány, óh!	22
A stagflációtól a válságig (makroökonómia)	23
Az EMH-től az AMH-ig (mikroökonómia)	25
A makro-modellek korlátai (Colander és a DSGE)	26
III. Válságkezelés (gazdaságpolitika)	28
A válság lefolyása és a neokeynesiánus megoldás.....	28
A monetáris politika felelőssége és lehetőségei.....	29
A finanszírozás visszaszorítása	30
Ajánlások a pénzpiacok rendbetételére	31
A <i>global governance</i> megerősítése	33
Ellenvélemények	33
Még több pénzügyi innovációt?	34
A hamvába holt <i>Zöld kiút</i>	34
IV. Változik-e a gazdaságelmélet?	36
Önbírálat és önértékelés	36
A közgazdaságtan esete a valósággal.....	37
Kapitalizmus-modellek harca: melyik életképebb?	38
Vita az állam szerepéről	39
Tőkefelesleg és a reprodukzív kapitalizmus víziója	40
Sen: piac + bizalom + intézményi sokszínűség.....	41
Az ökológia segítségül hívása: szociális evolúció	41
Miért idegenkedett Max Planck a közgazdaságtantól?	43
Colander: kompjúteres szimuláció	44
Az ökológiai közgazdaságtan, a mostohagyerek.....	44
V. Összegzés és perspektívák.....	46
Kiküszöbölhetők-e a válságok?.....	46
Tapogatózások különböző irányokba.....	48
A jelenlegi válságból való kijutás esélyei	50
A jövő kihívásai	52
Források:.....	56

Bevezető kérdések és elemzési keretek

A 2007 augusztusában elkezdődött és máig tartó válságot közkeletűen *másodlagos jelzálog-hitel válságnak* (subprime crisis) nevezik. Az amerikai bankok és pénzügyintézetek tömegesen, az ingatlanok értékét meghaladó mértékben adtak jelzáloghiteleket, majd ezeket – a kockázatok megosztása végett – kötvényesítették és tovább-forgalmazták, minden képzeletet felülmúlóan megnövelve ezzel a kötvények másodlagos piacát. Az így keletkezett hatalmas pénzügyi buborékok – amikor az ingatlanok értéke elkezdett csökkenni – kipukkadtak, a bankok és pénzügyintézetek csődvészelybe kerültek. A pénzügyi válság áttért a gazdaságra, Amerikáról az egész világra.

- A történeteket vizsgálhatjuk a pénzügyi szférán belül maradva: milyen rossz döntések és felfogások, elméleti alapok okozták a válság kitörését, és mit kell megváltoztatni, hogy mindez újból ne forduljon elő? De vajon kielégítő elemzési keretül szolgál-e a monetáris politika és a bankszabályozás? Nyilvánvalóan nem.
- A kapitalizmus alapvető baja az elégtelen kereslet, mely túltermelési válságokhoz vezet. Szerepet játszott-e jelen esetben ez a tényező?
- És mi a helyzet a konjunkturális kilengésekkel? A kereslet és kínálat oszcillációs mozgásával, vagy a termelési ciklusból fakadó hullámzásokkal? Sőt, a technológiai áttörések is okozhatnak nagy-időtávú kilengéseket.
- Hullámzás, váltakozás jellemzi a közgazdasági eszmék „piacát” is. A piac mindenhatóságába vetett hit és az állami beavatkozás szükségessége között is ingamozgás van.
- Egyáltalán, mi a gazdaság természetes állapota? A kilengések vagy az egyensúly? És mi áll e változások mögött? Az emberi természet? Vagy a gazdaság természetes konjunktúraciklusai?
- Kit hibáztassunk? Az emberi természetet vagy a gazdaságtudományt? Mennyiben magyarázható a válság a viselkedési közgazdaságtan alapján?
- Milyen szerepet játszott a válság kitörésében az információhiány? A bizalomhiány? Az elvárások?

- Racionális gazdasági szereplő-e az ember? Ha nem, felépíthető-e egy olyan modell, amely minden egyéni irracionálitást és tudáskorlátot figyelembe vesz?
- Mi a közgazdaságtan szerepe és funkciója? Egyáltalán, a külvilágtól elzárt intézetekben modelleket építgető, azokat belterjes fórumokon megvitató, egymás tetszését kereső közgazdászoknak mi köze van a valósághoz? Feladatának tekinti-e a közgazdaságtan a valóság befolyásolását, vagy a gazdaságpolitika szolgálatát? (Előre bocsájtom: nem.) Ezt az alapvető kérdést furcsa módon nem szoktuk feltenni.
- A subprime-válságot az idézte elő, hogy a kockázatok rendkívüli módon szétterjedtek, a kellő fedezet nélküli kötvények „megmérgezték” mindazon pénzintézeteket, ahová eljutottak. Holott a kockázatok szétterjesztésével a válságot szándékoztak megelőzni. Kockázat-kezelési problémáról lenne szó?
- Leírhatók-e a gazdasági folyamatok természettudományos törvényekkel és fogalmakkal? Felhasználhatók-e a gazdaságban a fizikai jelenségekre szabott törvények? És ha igen, Einstein relativitáselméletének, vagy Bohr és Heisenberg kvantummechanikájának mintájára? Vagy inkább az ökológia áll hozzá közelebb?
- Hogyan „teljesítenek” az egyes kapitalizmus-modellek a válság során? Melyik életképesebb, melyik fog győztesen kikerülni a versenyből?

A kérdéseknek se szeri se száma. Dolgozatomban több elméleti dimenzió mentén is megpróbálom értelmezni a válságot, és bemutatni, hogy mi múlik a közgazdaságtudományon, és mit kell tanulnia, miben kell változnia. Hogy mi az igazság, az természetesen értékrend és ízlés kérdése.

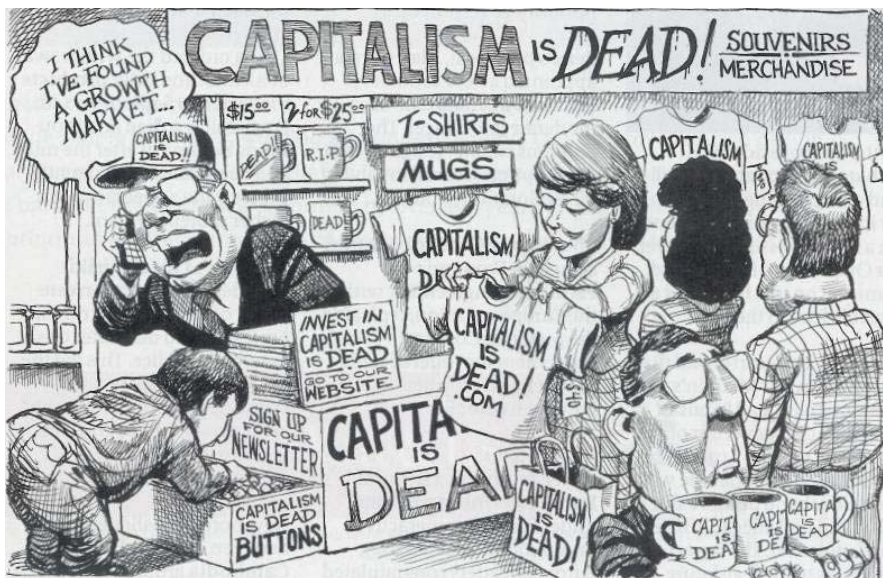
V. Összegzés és perspektívák

Kiküszöbölhető-e a válságok?

A 2007 nyarán kezdődő ún. másodlagos jelzáloghitel-válságot a bank- és pénzügyi szektorból kiinduló specifikus tényezők okozták, de már a kezdet kezdetén nyilvánvaló volt, hogy itt jóval többről van szó: a '70-es, '80-as évek fordulóján a chicagói iskolára támaszkodó, a thatcheri és reagani „forradalommal” elinduló, erősen piacorientált gazdasági szemlélet válságáról. A mikroökonómiában ez az irányzat két alapfeltételezésre támaszkodott: az egyén racionális viselkedésére és a piacok „komplett” és hatékony jellegének a feltételezésére (hogy az árak tartalmazzák a vonatkozó információkat, a pénzpiacok súrlódásmentesen működnek, stb.). A makroszintű változásokat is ezen az alapon próbálták magyarázni és modellezni, de nyilvánvalóan sikertelenül. A gazdaságra – ellentétben a fizikával – nem alkotható meg olyan átfogó modell, amely az emberi magatartások és informáltság sokszínűségét képes lenne tükrözni. Szükségszerűen tehát a makrogazdasági modellek is a fenti, egyáltalán nem általánosítható premissákra épültek, és így eleve nem lehettek sikeresek.

A közgazdaságtant ezért súlyos felelősség terheli a 2008-as válság bekövetkezéséért és hasonlóképpen az azóta alkalmazott gyógymóddért. Colander kimutatja – amit egyébként anélkül is tapasztalhattunk –, hogy a közgazdaságtan befelé forduló, önkielégítő tudománnyá vált, és nem is tartotta feladatának a gazdaságpolitika szolgálatát. Ez azonban nem szolgálhat mentségéül.

A keynesizmus jó választ adott a 29-32-es nagy gazdasági válságra, és a gazdaságpolitika vezérfonala volt a fejlett országokban egészen a 70-es évek közepéig. A stagfláció, azaz az infláció és a magas munkanélküliség együttes megjelenésével azonban megbukott, s ekkor

művelőinek új elméletet és gazdaságpolitikai gyakorlatot kellett volna kidolgozniuk. Ehelyett azonban az elmélet visszatért a harmincas évek nagy válsága előtti időszakhoz, azaz a neoklasszikusokhoz, a piacok önszabályozó képességéhez. Kezdetét vette a dereguláció és a liberalizáció.

Bár történtek kísérletek a közgazdaságtan megújítására az elmúlt három évtizedben, új elmélet nem született, inkább a korábbi keynesizmus és a klasszikus elképzelések ötvözése ment végbe (neoklasszikus szintézis). Így amikor beütött a 2008-as válság, a gazdaságpolitika

nem rendelkezett új eszközökkel és elképzelésekkel, keynesi ihletésű válságkezelésbe kezdett. Ez – mint jól ismert – súlyos eladósodásba torkollik.

Marx szerint a gazdasági válságot a magántulajdon és a tőkés anarchia okozza, a termelés társadalmi és a kisajátítás egyéni jellege közötti ellentmondás. Megoldás: a kisajátítók kisajátítása, tervgazdaság. Ez az elmélet azonban nem számol az emberi tulajdonságok, törekvések, preferenciák és a tudás, informáltság eltéréseivel, azaz az emberi tényezővel. Az embert a „használati értékek” fogyasztójává degradálja. A gazdasági tevékenységet szinte az ember egyéni sajátosságaitól független, objektív folyamatnak tekinti, mely egy bürokratikus rendszerrel (tervhivattal) koordinálható és irányítható.⁴

A gazdaságot – mint sok más, emberhez kötődő jelenséget - az egyensúlytalanság és az ingamozgás jellemzi. Keynes ennek okát a „likviditás-preferencia” miatti elégtelen keresletben látta (a megtakarításokat nem fektetjük be teljes mértékben), és az elkerülhetetlen bizonytalanságra vezette vissza (melyet állati ösztöneinkkel hozott kapcsolatba). Sokan mások (pl. Phelps) az információ- és tudáshiánnyal magyarázzák, mely végsősoron a bizonytalanság oka. Ezt kiküszöbölendő, az államnak be kell avatkoznia. Bármi is legyen az ok, a közgazdaságtudomány képtelen volt egy olyan elméletet kidolgozni, amely e legújabb, szélsőséges kilengést megakadályozni, vagy mérsékelni, de legalább előrejelezni tudta volna. De nagyobb baj ennél, hogy nem volt tudatában annak, hogy előbb-utóbb eljön az idő, amikor az erősen piacpárti irányzat is diszfunkcionálissá válik. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy a mostani válságot is Keynes elaggott receptjével kezelik, mely az eladósodás soha nem látott mértékű emelkedésével jár, s így megágyaz egy újabb súlyos és általánossá váló problémának.

A gazdaságelmélet fejleményeinek értékelése természetesen csak relatív lehet, hiszen nem indulhatunk ki abból, hogy van egy mindenre jó recept, csak meg kell találni. Hasonlóan az orvostudományhoz: a betegségek sem küszöbölhetők ki, ennél fogva nem hibáztatható az orvostudomány, ha valaki időnként megbetegszik. A visszatérés a 80-as évektől a klasszikus elméletekhez, és a 2008-as válság kezelése a 29-32-es módszerekkel viszont azt jelenti, hogy a közgazdaságtudomány nem fejlődik, hanem egy helyben topog, de legalább is körkörös helyben jár.

Itt megáll a tudomány, el kell fogadnunk, hogy a válságok és ingadozások a gazdasági tevékenység kiküszöbölhetetlen velejárói. Sőt, talán helyesebb úgy felfognunk, hogy a kiegyensúlyozatlanság a normál-állapot. Azok az intézkedések, melyeket a bankszektor megregulázására és túlzott kockázatvisselésének korlátozására hoznak, a gazdaságelmélet lényegi vonásain nem változtatnak.

Pedig az ember azt hinné, hogy a hegeli triád a közgazdaságtanra is érvényes: a régi eszmék érvényüket veszítik, ellentmondásba kerülnek a változó világgal, újak jelennek meg és kialakul valamifajta szintézis közöttük. A közgazdaságtanban viszont mintha körbe-körbe járnánk, nincs spirálmozgás, nincs felemelkedés. A '70-es, '80-as évek fordulóján szinte brutálisan jöttek elő a meghaladottnak hitt szabadpiaci kapitalizmus eszméi. Harminc évig tartó regnálásukat az is megerősítette, hogy az alternatívának hitt szocialista tervgazdálkodás megbukott. A jelenlegi válság kezelése azonban teljesen a régi keynesizmus receptje szerint

⁴ Pontosabban Marx maga csak elvi szinten beszélt a tervezésről a Gothai program kritikájában; a központi tervezésre vonatkozó elképzelések, majd a későbbi konkrét gyakorlat a tőkés gazdaságra vonatkozó kritikájából következtek.

történik, a közgazdaságtan semmi újat nem tud felmutatni, az elmúlt harminc évben semmilyen előrehaladás nem történt e téren.

Az Amerikai Közgazdasági Társaság 2010 januárjában tartott éves közgyűlésén a tudományág helyzetét vitatta meg. Gyakorlati okokból („hozzáférhetőség” és érthetőség) én nem az ott elhangzottakat használtam fel tanulmányom megírásához, hanem a Financial Times 2009 március-április-májusi számaiban a „The Future of Capitalism” sorozatban megjelent cikkeket (sok más egyéb forrás, pl. az Economistban rendszeresen megjelenő gazdaságelméleti írások és a Newsweek közgazdasági elemzései mellett). A cikksorozat neves közgazdász-szerzői gyakran kifejezték aggályukat, hogy a válság kezelése után remélhetőleg nem jön vissza a keynesista gazdaságpolitikai gyakorlat és a korporatizmus. De akkor mi fog visszajönni? Ez az, amivel a közgazdaságtan alapvetően adós maradt mindmáig.

Tapogatózások különböző irányokba

Jelenleg úgy tűnik, hogy nincs olyan elmélet vagy elképzelés, amely új szintézist teremtene, s a válságból egy új közgazdaságtan körvonalai bontakoznának ki. David Colander, az egyik legtöbbet idézett amerikai közgazdász is (aki kíméletlenül rámutat a közgazdaságtan magánakvalóságára) azt valószínűsíti, hogy folytatódik az eddigi *mainstream*.

Dolgozatom IV. fejezetében csokorba gyűjtöttem azokat az új irányzatokat, melyek egy új közgazdaságtan megteremtése felé tapogatóznak. Ezek annyira más-más jellegűek, hogy szó sem lehet közös új elmélet kezdetéről beszélni. Így paradox kép tárul elénk: a neoliberais közgazdaságtan csődbe vitte a gazdaságot (de legalább is sem megakadályozására, sem előrejelzésére nem volt képes), a válságot – jobb híján – a régimódi keynesi politikával kezelik, de ha azon már túl leszünk, visszatérünk a neoliberais, főáramú közgazdaságtanhoz. (Hegeli fogalmakkal: tézis, antitézis, tézis... ???)

Colander azt javasolja, hogy az önkielégítő⁵ közgazdaságtant vissza kell terelni a valóság és a gazdaságpolitikai használhatóság felé. Ehhez meg kell változtatni a szakma gyakorlásának intézményi feltételeit (finanszírozás, bírálati rendszer, képzési irányok), mert e valóságtól elrugaszkodott módszertan az intézményi feltételekből következik.

A válság elsősorban a spekulatív, a pénzügyi rendszert a reálgazdaságtól szinte függetlennek tekintő angolszász kapitalizmus-modell válsága. Ebből logikusan adódik, hogy az ázsiai kapitalizmusnak jobbak az esélyei, ahol a reálgazdaságon van a hangsúly, az állami beavatkozás jelentősebb, a bankok fő tevékenysége nem a spekuláció, hanem a termelés finanszírozása és jelentősek a családi kapcsolatok és tulajdonformák – mely viszont egyben a nepotizmus melegágya. Kína és a távolkeleti országok gazdasági sikereinek az autokrata politikai rendszer szolgált keretével, s ez nyilvánvalóan az ázsiai kapitalizmus jellegzetessége.

Bár a viták látványosan a piac láthatatlan és az állam látható kezéről folynak, a figyelmesebb elemzés azt mutatja, hogy nem az állam gazdasági jelenlétének a mértéke (pl. az állami szektor súlya) a mérvadó, hanem sokkal inkább az állami szerep minősége. És ezen belül is az, hogy milyen válaszokat ad az adott állam a globalizációra, a külső kihívásokra.

⁵ E nem túl szalonképes, de az adott helyzetre találó szót ő nem használja.

Az ázsiai, autokrata kapitalizmus-modellek jövője mellett szól Christoph Deutschman német szociológus elemzése is. A nyugati kapitalizmusok kifáradtak, a felhalmozott tőkét már elsősorban nem új vállalkozások grundolására és a profit hajszolására használják fel, hanem a járadékot adó biztonságosabb befektetésekre. Az aktív vállalkozói kapitalizmus helyét Nyugaton a passzív járadékos kapitalizmus váltja fel (az USA-ra ez a jellemzés azért még nem áll). Ehhez járul még Nyugaton a lakosság elöregedése is, miközben Keleten a lakosság fiatal és szegény, tehát a feltörekvő vállalkozói ambíciók a jellemzőek. Deutschman ezeken az alapokon egy reproduktív nyugati modellt vázol fel. Ennek lényege, hogy a nyugati országok megállapodnának, hogy nem folyamodnak az „államkapitalista konkurrencia-harchoz”, amely államcsődökhöz, valuták összeomlásához és társadalmi békétlenséghez vezet. A tőkefelesleget le kell csapolni: meg kell emelni az örökösödési adókat és meg kell szüntetni az adóparadicsomokat. Államosítani kell a gazdaság jelentős részét és a jóléti állam helyett a beralapok részleges kollektivizálásával kell a lakosság megélhetését biztosítani. Mindezt csak nemzetközileg koordináltan lehet megvalósítani, a Bretton Woods-i egyezmények mintájára.

Amartya Sen a bizalom hiányát tartja a mai válság fő okának. Javasolt modellje intézményi sokszínűsége épít. Szerinte a piac csak egyike azon intézményeknek, ahol a gazdasági tranzakciók lejátszódhatnak. Az intézmények széles körére van szükség, a gazdasági ügyletek színtere nem csak a piac lehet. Nem elegendő azt az elvet vallani, hogy amit a piac nem tud kielégítően megoldani, azt bizzuk az államra. Meg kell keresnünk, hogy a különböző funkciókat milyen intézmények képesek a legjobban ellátni. Nem új kapitalizmusra van szükség, hanem a piaczgazdaság korlátainak a megismerésére. Egy így felfogott kapitalizmus nyilvánvalóan kevésbé érzékeny a válságok iránt, az intézmények széles körére támaszkodván stabilitása jóval nagyobb.

A közgazdaságtan már korábban is próbálkozott egyes természettudományos eredmények felhasználásával és integrálásával. A makro-modellezők irigyelték a relativitás-elmélet egyszerűségét és általános-érvényűségét. Ez lett a vesztük; ilyen jellegű modell a közgazdaságtanban makroszinten nem állítható fel és nem alkalmazható. A DSGE-modellek használhatatlanok. Bebizonyosodott, hogy a makrogazdasággal elméletileg csak a kvantumfizika hozható kapcsolatba. A gyakorlati modell-építés számára azonban ennek sincs jelentősége, a megszámlálhatatlanul sok szereplő egyéni viselkedése és preferenciái aggregáltan nem modellezhetők.

Mikroszinten – ha elvetjük az elmúlt évtizedek uralkodó paradigmáit – az ökológia adhat elméleti kereteket és gyakorlati tapasztalatokat az elemzéshez. A viselkedési közgazdaságtan ezen alapul. Újabban egy Andrew Lo nevű amerikai közgazdász igyekszik ökoszisztéma analógiákkal szimulálni a gazdasági folyamatokat. A gazdaság az ökoszisztéma, szereplői a fajok, amik/akik harcolnak az erőforrásokért (profitért, piacokért). Stratégiájukat, kapcsolataikat a darwini evolúció kereteibe helyezi. Isten e nagy állatkertjének szereplői (bankok, hedge fund-ok, vállalatok) azonban semmi pénzért nem árulnák el terveiket, stratégiájukat, s így e szép elképzelés már eleve hamvába holtnak látszik. A gondolat azonban hódít; a Bank of England kormányzója pl. bankárokkal és zoológusokkal közös továbbképzéseket tart, hogy a zoológusoktól lessék el a nem-állati szereplők várható viselkedését. (A gúnyolódást azonban nyugodtan félretehetjük; hiszen maga Keynes, és nyomában többen, állati ösztöneinket jelölte meg a válság végső okának.)

Amikor elkezdtem e témával foglalkozni, azt vártam, hogy az informatika hatalmas fejlődése, sőt, a már-már az operacionalizálhatóság küszöbére érkező kvantum-komputér adta beláthatatlanul hatalmas lehetőségek ígérete valami egészen új dimenziót nyitnak a

közgazdaságtan számára. Ebben azonban nagyot csalódtam; csak vérszegény próbálkozások nyomait fedeztem fel. Robert Shiller, a Yale professzora, a viselkedési közgazdaságtan művelője (azon kevesek egyike, akik megjósolták a válság bekövetkeztét) a „pénzügyi innovációkat” elítélőkkel szemben ellentétes álláspontot foglalt el. Úgy véli, hogy az informatika adta lehetőségek mellett ez a folyamat megállíthatatlan és felesleges a fékezésére törekedni. Ellenkezőleg; elő kell segíteni. Ennek megfelelően a válság okát nem a pénzügyi újítások okozta buborékfúvásban látja, hanem abban, hogy az ingatlanszektor nem volt eléggé mobilis, nem volt eléggé likvid.

David Colander, aki mérvadó megállapításokat tett a közgazdaságtan motivációira és a makro-modellzés lehetőségeire, e téren is mondott újat. A modellépítést reménytelen, haszontalan és fontoskodó foglalatosságnak tekinti, és azzal szemben a gazdasági fejlemények kompjüteres szimulációját ajánlja. Ekkor az elemzés nem egy előre felépített modell keretein belül történne, hanem az egyes gazdasági szereplők fontosabb paramétereit és motivációit leírva a kompjúter játszáná le a közük kialakuló lehetséges kapcsolatok végtelen sokaságát. Az elemző közgazdász feladata az, hogy ezekből levonja a megfelelő tanulságokat és képes legyen azok hasznosítására.

Az ökológiai közgazdaságtan fő vonalai a múlt század második felének közepetáján alakultak ki. Ez az elmélet ugyan nem mond semmit a hagyományos és ismétlődő gazdasági válságokról, de megakadályozhatná az azoknál nagyságrendileg súlyosabbnak ígérkező ökológiai válságok bekövetkeztét. Mindeddig azonban csak egyetemeken tanított kuriózum maradt. Az emberi természet alapvető sajátossága, hogy leértékeli, diszkontálja a jövőt. És mivel ezek a globális környezeti problémák lassan, fokozatosan fejlődnek ki, nem érezzük eléggé a fenyegetettséget. „Ha a Föld egy bank lenne, már rég megmentették volna” – hirdette a Greenpeace, teljes joggal. Az egyes ember, a kormányok, ugyanúgy, mint a közgazdaságtan aránytalanul és felelőtlenül a jelennel van elfoglalva, nem érzékeli a jövő veszélyeit, vagy ha érzékeli is, a mának él, nem törődik velük.

A jelenlegi válságból való kijutás esélyei

Bár optimális esetben a világ gazdasági növekedéssel tudna túljutni a válságon, a kedvezőtlen növekedési kilátások miatt felvetődik annak a lehetősége is, hogy inflációval ériék el ugyanezt. Az infláció csökkentené az adósságok reálszintjét és így lehetővé tenné, hogy gyorsan és fájdalommentesen visszaálljon az eladósodottak (bankok, háztartások) egyensúlya. Amerikában ez úgy történhetne meg, hogy a Fed vagy kijelölné az inflációs célt, vagy zérón tartaná a kamatot akkor is, amikor már elkezdődik a fellendülés, minek eredményeképpen a reálkamatok negatívvá válnának. „Meg lehet ezt csinálni? Meg lehet ezt nem csinálni? Meg lehetne ésszerű gazdasági költség mellett csinálni? Meg kellene csinálni?” – teszi fel a kérdést Wolfgang Münchau a Financial Timesban.⁶

Egy két éves mérsékelt magas infláció az adósságok reálértékét kb. 10%-kal csökkentené. De a másik oldalon a hasznok is csökkennének a kölcsönökre fizetett magasabb kamatok miatt, a csődbiztosítás magasabb rátája miatt és a rossz adósságok további növekedése miatt. Összességében a mérleg valószínűleg negatív lenne. De az elképzelés technikailag is nehezen lenne megvalósítható. Az inflációt/deflációt ugyanis az elvárások tartják életben. Ha a

⁶ FT May 25 2009.

központi bank 6%-os inflációs célt hirdet meg, az rendben van. De ha két évre 6-6%-ot, utána pedig 2%-ot, az már megvalósíthatatlan; az infláció nem menne fel. Ha pedig nem jelenti be a szándékát előre, elveszíti szavahihetőségét.⁷ Az infláció áthelyezi a terheket az adósról a hitelezőre; globális dimenzióban Amerikáról Kínára. Az infláció miatt azonban a hitelezők visszahúzódnának az adósság-piacról, ez rontaná a dollár árfolyamát és további inflációt okozna – fejezi be fejtegetését Münchau. E technikai nehézségek mögött azonban a háttérben végsősoron a jegybankok inflációkövető szigora áll.

A válságból való kijutás lehetőségei: növekedés, az adósságok elinflálása, vagy adóemelések és megszorítások. Niall Ferguson egy újabb, ugyan nyilvánvaló, de Amerikában eddig még nem tárgyalt módszert javasol: az állami vagyon eladását.⁸ Rámutat arra az ellentmondásra, hogy „miközben az amerikaiak irtóznak mindenféle állami beavatkozástól, az államuk kezében lévő vagyont szinte betegesen és misztikusan védik a privatizációtól, különösen külföldi kézbe adásától”. Emögött biztonsági megfontolások állnak, de miért jobb az, ha Amerika kamatot fizet az ázsiaiaknak a felvett kölcsönök fejében, mintsem ha vagyontárgyakat adna el nekik?⁹ Az amerikai kormány „nem-védelmi” vagyona 233 ezer milliárd dollárra rúg. A földterületek 30%-a állami vagyon. Legpraktikusabb megoldás az autópályák eladása lenne. Egyes súlyosan eladósodott tagállamok már ebbe bele is kezdtek.

A 2011. évi növekedési kilátásokat Stiglitz – a Világbank előrejelzése alapján – viszonylag kedvezőnek ítéli meg: a fejlődő országok GDP-je 6%-kal fog bővülni és a világgazdaság 3%-kal.¹⁰ Emelkedtek a londoni és a Wall Street-i tőzszeindexek is. Stiglitz hangulata azonban mégis borús. Az ösztönző csomagok hajtóereje mára kifulladt, és a kormányok az eladósodástól való félelmükben sorban restriktív politikát vezetnek be. Ezért a fejlett országokban még nem lehet számítani igazi fellendülésre; megmarad az igen magas, 10% körüli munkanélküliség is (szemben a válság előtti 5 százalékkal). E restriktív csomagokat Stiglitz egyértelműen negatívnak ítéli meg. A fejlődő országok növekedése pedig nem jelent elegendő keresletbővítést a fejlett országok számára. A bankok konszolidálása nem volt sikeres: megmenekültek a csődtől és a nagyok újból profitot termelnek, de nem finanszírozzák megfelelően a vállalatokat.¹¹

A „quantitative easing” (a monetáris fellazítás) politikáját mind Stiglitz, mind Michael Spence, 2001 Nobel-díjasa¹² helytelennek tartja, ugyanis a rövidtávú hitelkamatokat lejjebb már úgysem képes nyomni. Ez csak arra jó, hogy az Amerikából kiáramló tőke eláraszsa a feltörekvő országokat, megemelkedjenek a termékárak, infláció jöjjön létre és buborékok fúvódjanak.

⁷ Uott.

⁸ Görögországban ez a folyamat már elkezdődött. A 110 milliárd eurós mentőcsomag visszafizetési/törlesztési feltételeiben bekövetkezett könnyítések ára: a görög kormánynak bele kellett egyeznie, hogy három éven belül 50 milliárd euró értékű nemzeti vagyont privatizál. (Lóránt, Magyar Nemzet 2011 márc. 14.)

⁹ Ferguson, Newsweek Február 28, 2011.

¹⁰ A japán tragédia ekkor még nem történt meg.

¹¹ Stiglitz, Newsweek January 31, 2011.

¹² Spence, Newsweek January 31, 2011.

A jövő kihívásai

Eladósodás

A 29-32-es nagy gazdasági válságot hatalmas visszaesés, vagyonvesztés, majd pedig tartós munkanélküliség követte. Ennek talaján alakult ki a náciizmus, Oroszországban a kommunizmus¹³ és később kitört Európában a háború, mely világháborúba torkollott. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a XX. század nagy kataklizmáit – az első világháborún kívül – közvetve a 29-32-es nagy válság okozta. Ezért érthető, hogy a nagy összefüggésekben és időtávokban gondolkozó tudósokat és politikusokat rendkívüli módon foglalkoztatja a mai válság, megoldásának lehetőségei és következményeinek lehetséges minimalizálása.

A válság keynesiánus kezelésének legsúlyosabb hatása kétségkívül a hatalmas eladósodás. A Newsweek 2011-es különszámát a szerkesztők ennek a témának szentelték.¹⁴ Ebben Daniel Gross azt írja, hogy „az első számú teendő a fejlett világ megszabadítása az adósság bilincstől és a költségvetési szabadság helyreállítása.” A világ adósságállománya 82 billió (82 ezer milliárd) dollár. (Azaz magasabb a WGP-nál, mely 2009-ben 58,1 ezer milliárd volt.) A nagyok közül Amerika, Európa és Japán a legeladósodottabbak és Kína, India és Brazília a legkevésbé azok. Mindez átalakítja eddigi fogalmainkat. Most Argentína és Brazília szolgál a megbízható költségvetési politikát folytató országok példaképekül, és Európa és Amerika a kudarcot vallók. Görögország esetében azt látjuk, hogy a kötvénypiacok szorították rá az országot olyan reformok megtételére, amelyre a kormány vagy a nemzetközi szervezetek képtelenek lettek volna. Ma egy ország szuverenitását nem más országok, vagy belső felkelők veszélyeztetik, hanem a nemzetközi befektetők.¹⁵ Egy jól működő adórendszer legalább olyan lényeges, mint egy hatékony katonai vagy rendőri erő. A globális gazdaságban most a verseny a bokájukra ólomsúlyként nehezedő adóssággal futó fejlett országok és a hátszéllel sprintelő feltörekvő országok között folyik.¹⁶ A kérdés tehát az, hogyan fog alakulni az a jövő, amelyben a leggazdagabb országok az adósok, és a feltörekvők a hitelezők.

Látnunk kell azt is, hogy miközben az eladósodott országokban a kormányok nagy bajban vannak, az olcsó pénz politikája a másik oldalon igen kedvezőnek bizonyult: az eladósodott és bajba jutott vállalatok sorban rendezik pénzügyeiket. A SAP adatai szerint 2009-ben még 250 nagy nemzetközi vállalat ment csődbe, 2010-ben már csak 68. Jó jel, hogy Amerikában a megtakarítási ráta már 5% fölött van, és a háztartások hitelállománya a válság kitörése óta egyfolytában csökken. Mindazonáltal „2011-ben a súlyosan eladósodott fejlett országok azon igyekeznek, hogy nehegy elérje őket a görög tragédia, miközben a gyorsan növekvő feltörekvők a Tévedések vígjátékának színpadra vitelén fáradoznak.”¹⁷

¹³ Szovjet-Oroszország 1929-ben, az első ötéves terv beindításával tért le hosszú időre a piacgazdaság útjáról. Az első ötéves terv kidolgozását 1927-ben kezdték el, tehát nem hozható összefüggésbe a 29-32-es nagy gazdasági válsággal. Az viszont kétségbevonhatatlan, hogy hatására megerősödött a szovjet-orosz direktív tervezés és kommunista politikai berendezkedés.

¹⁴ Special edition issues 2011. The Key to Power.

¹⁵ Ezek Gross szavai; helyesebb a „spekulatív tőke” kifejezés használata.

¹⁶ Uott. – Korábban (de még mindig) az eltérő jóléti politika terhei jelentettek hasonló versenyelőnyöket, illetve hátrányokat.

¹⁷ Szintén Daniel Gross.

Előregedés és eliszlámosodás

Az IMF szerint a legnagyobb fejlett országok adósságállománya 2007 és 2014 között a GDP 25%-ával fog nőni. „De 2050-re ahhoz a pénzügyi teherhez képest, amit az előregedő lakosság jelent majd, a mostani világgazdasági válság költsége legfeljebb csak 5% lesz.” Angliában már az évtized második felében nagyobb lesz az előregedés miatti teher a költségvetésen, mint a válság miatti eladósodás terhe.¹⁸

Az átlagos életkor kitolódása miatt elképzelhetetlenül magasra nőnek az egészségi kiadások (ha hagyják! – ezért kell a gyermeket nevelő szülőknek több szavazat, hogy ne magatehetetlenül vegetáló öregekre költsek a pénzt, hanem gyermeknevelésre). Jelenleg a nyugat-európai országokban a GDP 8,4-11%-át költik az egészségügyre, Amerikában pedig a 16%-át (!). Húsz évvel ezelőtt az amerikai arány még csak 11% volt.

Amikor Bismarck 1889-ben bevezette a 70 éven felüli munkásoknak a nyugdíjat, Poroszországban 45 év volt a várható átlagos életkor. Lloyd George-nak 1908-ban sikerült elfogadtatnia a parlamenttel, hogy a 70 éven felüliek kapjanak heti 5 shillinget – a britek akkor átlagosan 50 évig éltek. Amerika 1935-ben hozta létre társadalombiztosítási rendszerét, 65 éves nyugdíjkorhatárral, mely 3 évvel volt több az amerikaiak várható élettartamánál. Tehát az állami nyugdíj annak idején csak egy kisszámú túlélő privilégiuma volt. Az elmúlt időszakban a fejlett országokban tíz évenként 2-3 évvel nőtt az átlagéletkor, és mindenhol meghaladja a nyugdíjkorhatárt. (Egyedül a dánok indexálják a nyugdíjkorhatárt a várható átlagos életkorral.) A nyugdíjalapokra tehát hihetetlenül nagy nyomás nehezedik.¹⁹

1950-ben az OECD-országokban minden 65 éven felüli emberre 7 munkaképes korú jutott. Most 4 jut, és 2050-ben már csak 2 fog jutni. Az OECD-ben az állami nyugdíjak a GDP 7%-át teszik ki (ez az adat Amerikában 1935-ben még csak 0,2% volt). 2050-re e GDP-arány megkétszereződhet.²⁰ A keresők és eltartottak közötti rés oly mértékben növekszik, hogy azt a bevándorlás szokásos ütemével nem lehet pótolni. A bevándorlás már most is súlyos integrációs problémákat okoz, fokozása megoldhatatlan feszültségeket keltene.

A liberális légkör (mely a nőket továbbtanulásra és szakmai karrier építésére, ezáltal pedig a szülés későbbre halasztására és kevés gyermek vállalására ösztönzi), valószínűleg hosszú távon sem fog megváltozni. A jó nyugat-európai példák (mondjuk a német) azt mutatják, hogy részmunkaidővel és kellő számú gyermekintézménnyel és szociálpolitikai támogatással lehet fokozni valamelyest a szülési kedvet. Mindenesetre a rossz példák (a Bokros és a Bajnai csomag) azt bizonyítják, hogy a szociálpolitikai kedvezmények és juttatások csökkentése direkt módon befolyásolja a gyermekvállalást.

Az előrejelzések már tíz évvel ezelőtt is iszlám többséget jósoltak a 2050 utáni Nyugat-Európának. Az előregedés és a bevándorlás akkori tendenciái alapján ez indokolt volt. De mint tudjuk, a meglévő trendek extrapolálása hosszú távra nem szokott beválni.²¹

¹⁸ Cook and Briscoe, FT April 2 2009.

¹⁹ The end of retirement. The Economist June 27th 2009.

²⁰ Uott.

²¹ „A növekedés határai”, a Római Klub tudósai által 1972-ben kiadott könyv egyik szcenáriója pl. az ásványkincsek kimerülését méri fel a trendek extrapolálása alapján. Ezekből a jóslatokból semmi sem valósult meg! (Félreértés ne essék, a könyv alap gondolata helytálló; itt most csupán a sok közül az egyik feltételes forgatókönyvének helytállóságáról van szó.)

Németországban a bevándorlók 2002-ig pótolták a csökkenő népességet, de 2008-ban már a kivándorlás nagyobb volt, mint a bevándorlás. (A török lakosság körében pl. megindult a képzett fiatalok visszatelepedése.)²² Huntington fenyegetése – véleményem szerint – már elérte a csúcspontját, és hosszú távon az európai iszlám vallású lakosság szokásaiban, életmódjában lassan asszimilálódni fog, átveszi az európai értékeket. (Különösen az arab világban lejátszódó legújabb fejlemények ismeretében nehéz lenne elképzelni, hogy miközben az anyaországok szekularizálódnak, a Nyugat-Európába kivándoroltak megmaradjanak az iszlám fundamentalizmus talaján.)

Az erőviszonyok folytatódó eltolódása Keletre

A washingtoni National Intelligence Council is azt jósolja, hogy 2025-ig tovább folytatódnak a jelenlegi trendek, Kína és a feltörekvők tovább erősödnek. A válság annyiban hoz majd változást, hogy az eladósodás miatt az amerikai fogyasztók nem lesznek többé (legalább is a korábbihoz hasonló mértékben) a kínai exportexpánzió hordozói. Kínának gyökeres fordulatot kell végrehajtania gazdaságpolitikájában: az export helyett a belső piac kell, hogy húzza a gazdaságot. Ez viszont felgyorsítja majd a középosztály kialakulását, megerősíti hatalmát, s így a kínai társadalom és politika meg fog változni, meg kell, hogy változzon.²³

És ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a drasztikus népességszabályozás és a majdan bekövetkező előregedés hatásai Kínát akár majd az összeomlás szélére is sodorhatják. Nincs kötelező, általános társadalombiztosítás, és a ma munkaképes, de egy-két évtized múlva előregedett népességet egy, a korfán elvékonyodó fiatalságnak kell majd eltartania. (Az egyik legújabb fejlemény: Kínában törvény írja elő, hogy a leszármazottaknak el kell tartaniuk az idős szülőket.)

A globalizáció töretlen jövője

A válság kezelése során deglobalizációs hatások is felléptek. A gazdaságélénkítés pl. óhatatlanul a saját gazdaság élénkítésével járt, és protekcionista elemek is belekeveredtek. Így volt ez az amerikai, a francia és más *stimulus packages* esetében. Ez a közgazdaságtanban „potyautas jelenségként” ismert hatással járt: „én csak a saját gazdaságomat élénkítem, nem engedem, hogy az erre költött pénz más országok vállalatainak is üzleti lehetőségül szolgáljon, és arra számítok, hogy mások viszont nem protekcionisták, és az ő erőfeszítéseiknek én is élvezem majd a gyümölcsét, anélkül, hogy hozzájárultam volna”.

Deglobalizációs hatással járt maga a bankoknak a rendbetétele: a bankkonszolidációt végző kormányok részesedéshez és szavazathoz jutottak a megsegített bankokban, s ez visszaesést okozott a globalizált pénzügyekben.

Ezek a hatások azonban nem különösen jelentősek, és össze sem hasonlíthatók a 29-32-es nagy válság utáni helyzettel, amikor a nemzeti protekcionizmusok dezintegrálták a világgazdaságot.

²² Lásd erről: Kiss Károly: Európa mozdonya.

²³ Peel & Pilling, FT April 6 2009.

Ökológiai és klímaválság

Úgy élünk, mintha 1,3 Földünk lenne; az észak-amerikaiak úgy élnek, mintha 3 Földünk lenne. A Föld legagresszívabb és leggyorsabban szaporodó főemlőse, a homo sapiens elfoglalja a többi élőlény életterét. Emiatt évente több ezer faj pusztul ki véglegesen. Ez biotikus holocaust. Nagyméretű és visszafordíthatatlan globális környezeti változások kezdődtek el: klímaváltozás, fajok tömeges kihalása, elsivatagosodás, édesvízi készletek kimerülése, hulladék-felhalmozódás, termőtalajok tönkremenése, stb. James Lovelock szerint a klímaváltozás hatása csak egy globális termonukleáris háborúval ér majd fel. Ezt a század végére csak kb. 500 millió ember éli majd túl – legfeljebb 1 milliárd.²⁴ A Stern-jelentés is egy harmadik világháborúéhoz hasonlítja a klímaváltozás majdani hatásait.²⁵

Ahhoz, hogy a klímaváltozás még elviselhető keretek között maradjon, az átlagos hőmérsékletnek legfeljebb 2 C fokkal lenne szabad emelkednie. Ehhez a század közepére 50-80%-os széndioxid-csökkentésre lenne szükség. A klíma globális közjóság, a klímaváltozás a valaha ismert legnagyobb negatív externália. A klímastabilizálás is a közjóságok mintájára viselkedik, mert ha mégis sikeres lenne (amire gyakorlatilag nincs esély), pozitív hozamaiból az sem zárható ki, aki nem járult hozzá. Ez a már korábban említett potyautas-jelenség. Egy ország, vagy egy integrációs térség esetében e jelenség kezelhető, de nemzetközi dimenzióban hiányzik a kikényszeríthetőség – erre intézményes megoldást kellene találni.

Kína néhány éve a széndioxid-kibocsátás abszolút mennyiségében lekörözte Amerikát. A két nagy egymásra mutogat: Kína szerint Amerikát történelmi felelősség terheli, és egy főre jutó kibocsátása 24 tonna (szemben az ő 4 tonnájával), ezért neki kellene csökkentenie. Amerika nem ismeri el a történelmi felelősséget, és csak akkor lenne hajlandó csökkentést vállalni, ha Kína is azt tenné. Az amúgy is csak formális eredményeket hozó kiotói jegyzőkönyvből származó kötelezettségek jövőre lezárulnak. Sem 2009-ben Koppenhágában, sem 2010-ben Cancunban nem sikerült megegyezni a folytatásról. Ha Anglia beszüntetné a teljes széndioxid-kibocsátást, egy év múltán a világ ugyanott tartana. Magyarország ugyanezt téve 3 hónappal tudná késleltetni a klímaváltozást. (Ugyanis Kína hetente helyez üzembe egy új szenes erőművet.) A kis országok „partizánkodásának” tehát nem sok értelme van (legalább is a klímaváltozás megfékezésében).

Senkit se tévesszenek meg a mostani kemény, hideg telek. Egy, a Journal of Geophysical Research című folyóiratban megjelent tanulmány szerint a globális felmelegedés az északi féltekén a téli hőmérsékletek csökkenéséhez vezethet. Ezt azzal magyarázzák a kutatók, hogy a zsugorodó tengeri jég az Arktisz keleti felén az alsó légrétegek regionális felmelegedéséhez vezet, ami erős anomáliákat okoz a légköri áramlásokban, és így hűti az északi területeket. A jelenséget észak-atlanti oszcillációnak nevezik... Az Északi sarkot borító jég azonban szinte szemlátomást olvad...²⁶

²⁴ Lovelock: The Revenge of Gaia. Penguin 2007.

²⁵ Stern review, web.

²⁶ Pálvölgyi Tamás közlése.